

ԼԵՋՈՒՇԴԻՏԱԿԱՆ**ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ****ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎՐԱՅ(*)**

Հնդեւրոպական նախահայրենիքից հեռանալուց յետոյ՝ յոյները կամ հելլենները հետզհետե՛ դէպի հարաւ դիմելով՝ բնակեցան նախ Յունաստանի հիւսիսային երկիրները. Քրիստոսից 11 դար առաջ նրանք մտան Յունաստան եւ քչելով կամ ձուլելով նախարնիկ պելոպոնեզիին, վերջնականապէս հաստատուեցին այնտեղ։ Իրիւ աղքատ երկիր Յունաստանը պիտի չբաւարարէր ժողովուրդի պահանջները. հեռեալաւ շուտով ստիպուեցին նրանք աւելի հեռուները փնտռել իրենց բախտը. ծովը եւ մօտակալ բազմաթիւ կղզիները նոր ասպարէզ էին բաց անում նրանց առաջ։ Այսպիսով յոյները զարձան ծովագնաց բախտախնդիր վաճառական ժողովուրդ եւ հիմեցին բազմաթիւ եւ նորանոր զաղթականութիւններ։ Նրանք անցան Պաիս (կրչիպելոպոսի կղզիները, յետոյ մտան Փոքր-Ասիա, ուր հիմեցին նշանաւոր զաղթավայրեր, ինչպէս Ջմիրանիա, Եփեսոս, Մելիտա եւ., աւելի յետոյ տարածուեցան Սեւ ծովի եւ Մարմարայի եղբրքները։ Այս ժամանակից են մնում Սիրնպ, Կերչ, Իլւզանդիոն եւ այլ քաղաքները։ Քրիստոսից 9 դար առաջ Փոքր-Ասիոյ արեւմտեան ծովամերձ մասերում կային բազմաթիւ յոյն զաղթականութիւններ, որոնցից ամենամեծն էր Յոնիան։ Շուտով սկսեց մրցումը նրա եւ Լիւդիայի միջեւ, որ Փոքր-Ասիոյ բնիկ պետութեանց մէջ ամենից ուժեղն էր, լինելու ցամաքային վաճառական պետութիւն, իր ապրանքներն արտահանելու համար դէպի ծով դուրս գալու պահանջ ունէր։ Պատերազմը տեւեց 11/2 դար եւ Լիւդիան կարողացաւ ընկնել Յոնիան, նուաճեց Ջմիրանիան, յետոյ բոլոր միւս յունական զաղութները եւ ամբողջ Փոքր-Ասիոյ տէր դարձաւ։ Նոր պարսիկները դուրս եկան աշխարհակալութեան, Լիւդիան չկա-

րողացաւ տոկալ նրանց առաջ, եւ իր հետ բոլոր յունական զաղթականութիւնները ընկան պարսկական լուծի տակ (546)։ Այս բուսկից սկսում են պարսկական խռոր արշաւանքները բուն Յունաստանի վրայ, որոնց վերջին եզրն է Ալեքսանդրի արշաւանքը դէպի արեւելք եւ Պարսից պետութեան կործանումը (334-330)։

Ալեքսանդրի աշխարհակալութեամբ յոյները տէր են դառնում ամբողջ արեւելքին, մինչեւ Սիր-Դարիա (Թաթարիստան) եւ Ինդոս շինում են 70-ի չափ քաղաքներ, ծեծ մասամբ Ալեքսանդրիա անունով, որոնց մէջ հաստատուելով մեծ ու փոքր յոյն գաղութներ՝ դառնում են յունական քաղաքակրթութեան մի մի վառարան եւ իրենց չէրջապատի մէջ տարածում են յոյն լեզուն, գիտութիւնները, արուեստները, մի խօսքով յոյն քաղաքակրթութիւնը։

Այն տեղերում ուր յոյն գաղութները թուով աւելի շատ էին, պետական եւ քաղաքակրթական ազդեցութիւնը այնքան մեծ եղաւ, որ մի քանի դար յետոյ՝ տեղացի բնիկ ժողովուրդները կորցրին իրենց յատկանիւնները, կորցրին իրենց մայրենի լեզուն եւ ընդունելով յունարէնը՝ յոյն դարձան։ Այսպէս եղան Փոքր-Ասիայի բոլոր ազգութիւնները սկսած ծովեղբրքից մինչեւ Եփրատ, այն է Հայաստան։ Իսկ այն տեղերում, ուր յոյն զաղթականները նուազ էին թուով կամ թէ բնաւ կիսային, ազդեցութիւնը եղաւ միայն կուլտուրական ու լազգեց տեղական ազգութիւնների ու նրանց մայրենի լեզուի գոյութեան վրայ։ Այս կարգին են պատկանում Հնդկաստանը, Պարթեւաստանը, Պարսկաստանը եւ Հայաստանը։ Դիւանք, որ պարթեւ Թազաւորները ղյունաւէր էին եւ իրենց դրամների արձանագրութիւնը փորագրել էին տալիս ամբողջապէս յունական լեզուով. բայց այնու միջանայնիւ պարթեւներն ու պարթեւական լեզուն մնացին անդարտ։ Հայաստանի մէջ էլ յունական կուլտուրան մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ. Զարիադրէս, Տիգրան Մեծ եւ ուրիշ հայ Թազաւորներ իրենց դրամների վրայ գործ են ածում յունարէն լեզուն. Տիգրանակերտում հիմնում է յունական թատրոն եւ յոյն գերասաններ յունարէն լեզուով ներկայացումներ են տալիս. Տիգրանի որդին Արտաւազդ ստացել է հայոց

(*) Եւրոմակուրիւմ՝ մեծամեծ հնդկանի Վաւաւուրիւմ Հայ Լեզուի գործն (Վ. Գլուխ)։

պալատում այնպիսի յունական կրթութիւն, որ մինչեւ անգամ գրեթէ քառասուն տարեկան ինքնուրուշ ուղեւորութիւններ, ինքնանշանաւորութիւններ մէջ նստաւարական գրութիւնները լինում էին ինչպէս պարսկերէն, նոյնպէս և յունարէն լեզուով. սփիւր պարսից և յունաց, որովք այժմ գիւղացի և գաւառացի ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց և հանուարց հակառակութեանց և գաշանց այժմ առ մեզ գտանին լսեալս պրոցաց մատենաք, մասնաւոր որ ի սեփական ազատութեան պաշտպանութիւնս (Խոր. Ա. Գլ. Գ.). Այս քաղաքով հանդերձ Հայաստանը չի կորցնում իր արեւելեան կերպարները. և Մոսկովի րաւ ցարդութեամբ մնում է միշտ ռուս-յունական երկիրը (immer ein ungrisches land geblieben) և այդ՝ ոչ միայն մակեդոնական — յունական տիրապետութեան ժամանակ, այլ և նրանց յաջորդ սելեւկեան, հապթալեական և աւելի յետոյ բուլղարական տիրապետութեան ժամանակ. Այստեղ է ահա ապրեման փոքր-կարգեալ քաղաքները և Հայաստանի տարբերութիւնը. նախաքրիստոնէական շրջանում հայերը յունարէնից ոչ մի ազդեցութիւն չեն կրել:

Եւր քրիստոնէութիւնը մտաւ Հայաստան, հայերը կամաք կամաք ուժանալով արեւելքից՝ սկսան դառնալ զէպի յոյները: Բացի կրօնակցութիւնից՝ այդ նոյնը շինուելու էր նաև քաղաքական կացութիւնը, ըստ որում պարսից սասանեան թագաւորները ցեղական թշնամութիւն ունենալով հայոց արշակունի թագաւորներին տոհմի հետ, ուստի զուտ էին գահազուրկ անել նրանց, իսկ նրանք էլ իրենց գահը հաստատ պահելու համար ստիպուած էին խնդրել մի երրորդ ուժի օգնութիւնը. Այդ երրորդ ուժը յոյներն էին: Այսպէսով Հայաստանը գտնուում էր երեք ազդեցութեանց ներքոյ. պարսիկ, յոյն և ասորի: Պարսիկներին կողմնակից էին ազնուականները և ժողովուրդը, յոյներին կողմնակից էին թագաւորները և եկեղեցականութիւնը, իսկ ասորիներին կողմնակից էին եկեղեցական մի փոքր մասը և պարսից պետութիւնը՝ որ յունական ազդեցութեան տարածման մէջ իրեն ձուլուած տեսնելով՝ ստիպուած էր զիջել գոնէ ասորիներին: Բաղաքական հողի վրայ յաղթող գուրս գալով պարսիկները, յոյներին վտառեցին Հայաստանից, իսկ կրօնական և ուս-

տեղական հողի վրայ մրցակցութեան աւարտելով մնաց յոյներին և ասորիներին:

Արդեւ ասել հնէք որ եկեղեցու և զպարսիցի մէջ սկզբում ասորիներն և յունարէնը հաւասարապէս գործածական էին. քայքայուած ասորիները տեղի տուեց, որովհետեւ իր զէմ ունէր ոչ միայն յունականի աւելի ուժեղ մրցակցութիւնը, այլ և հայ ազգային գրականութեան ստեղծումը. Լուսաստորի ձեռքով հայ եկեղեցին ընդունելով կեսարիոյ յոյն եկեղեցու հովանաւորութիւնը, բնականաբար ուժ տուեց յունարէնին. և այդ հպատակութիւնը անշուշտ շատ աւելի մեծ ներգործութիւն պիտի ունենար հայ եկեղեցի վրայ, եթէ Պապը (367-371) չ'ատուածէր բաժանել հայկական եկեղեցին կեսարիոյ թեմից և նրան անկախ չ'հռատարակէր: Շուտով սրան յաջորդում է մի աւելի նպաստաւոր հանգամանք. Ս. դարում ստեղծուած է հայ ազգային գրականութիւն և գրանով վերջ է դրում յունարէնի գործածութեան՝ իրրեւ եկեղեցու պաշտօնական լեզու: Յիշենք վերջապէս այն հանգամանքը՝ որ հայ եկեղեցին ընդունելով գաւառաբանական տարբեր սկզբունքներ քան յոյն եկեղեցին, վէճի է քունում նրա հետ. նա չի ընդունում 451 թուի Քաղեդոնի ժողովը, և 551-ին համազգային ժողովով յայտարարում է բաժանում: Ահա այս բոլոր պատճառները միանալով նորից փրկում են հայերէն լեզուի գոյութիւնը, ինչպէս եղել էր նախաքրիստոնէական շրջանին՝ տարբեր պատճառներով: Յունարէնին մնում է միայն մի ասպարէզ, այդ է կրթութեւն հոգեւորականների սահմանափակ շրջանը, ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս այսօր գերմաներէնը մեր ուսումնականների շրջանում:

Հայ ժողովուրդը պարսկական տիրապետութիւնից յետոյ մի քանի անգամ էլ ենթարկուեց յունական տիրապետութեան: Այսպէս նախ՝ 381 թուի գաշնադրութեամբ Հայաստանի արեւմտեան մասը (որ կազմում էր ամբողջ երկրի 1/5) տրուեց յունաց և դարձաւ պարզապէս յունական մի նահանգ: Երկրորդ՝ Հերակլի ժամանակ, Է. դարի սկզբից մինչև վերջը Հայաստանը ամբողջութեամբ խուցեց պարսիկներից և ընկաւ յունաց տիրապետութեան տակ, թէև այդ տիրապետութիւնը յաճախ ընդհատուած էր պարսկական, յետոյ էլ արաբական արշա-

ւանքներով, մինչև որ արաբները մտնող-
ջապէս տէր դարձան երկրին 693 թուին:
Երբորդ՝ 1021 թուին Արծրունեաց թագա-
ւորութիւնը փոխադրուելով Սեբաստիա,
Հայաստանի արևելիսն և հարաւային մա-
սերը անցան յոյնիկին, որոնց աւելացաւ
նաև հիւսիսային մասը՝ Բագրատունեաց
թագաւորութեան կործանմամբ՝ 1046 թուին:
Այսպէս ամբողջ Հայաստանը մտաւ յունաց
տիրապետութեան տակ, թէև շատ շուտով
թուրքերը եկան և յոյների իշխանութեան
վերջ տուին: Զորքորդ՝ Կիլիկիայում եւ
Փոքր-Ասիայում հայերը բաւական ժամա-
նակ ֆեազին յունաց տիրապետութեան տակ:
մինչև որ ժ.Ա. դարու կէսից յետոյ թուր-
քերը խեցցին Փոքր-Ասիոյ մինչև կեսը, իսկ
հայերը Կիլիկիայում հիմնեցին անկախ թա-
գաւորութիւն:

Այս բոլոր չորս շրջաններում հայերը
գտնուում էին երես քո երես յունաց հետ,
հայ ժողովուրդը միշտ չփում ունէր յոյն
բանակի և յունական պաշտօնէութեան հետ,
եղան յունարէն լեզուից զանազան փոխա-
ռութիւններ, ինչպէս զարձակ յունարէնը մին
ազգեցեալութիւն շունեցաւ հայերէնի վրայ,
որի պատճառը հայ ազգային գրականու-
թեան գոյութիւնը, հայ ինկղեցականու-
թեան թշնամական վերաբերմունքը յոյն
կրօնի հետ, և յատկապէս յոյն գաղթակա-
նութեան քաջակալութիւնն էր: Յոյն իսկ
արեւմտեան Հայաստանում, ուր հայերը դա-
րերով ֆեազին յունական տիրապետութեան
տակ և շատերը ընդունելով յունական դա-
ւանանքը՝ կազմեցին հայ-հոռոմներին հա-
մայնքը, դարձեալ հայերէնը չազդուեց յու-
նարէնէն և յոյն իսկ հայ-հոռոմները ֆեա-
զին հայախոս: Այսպէսով ուրեմն յունարէնը
միշտ էլ ֆեազ որոշ առումնականների շրջ-
անում միայն սովորուած և ժողովրդի մէջ
բնու չմտած մի ինչու:

Ամփոփելով նիւթը այս փոքր սահմա-
նում, մենք այժմ կարող ենք խօսել յու-
նարէնի ազդեցութեան հանգամանքների և
արդիւնքի մասին:

Գ. դարից սկսած հայ ուսումնասիրող եւ
բնասարգները գիտում էին Աթէնք և Բիւ-
զանդիւն՝ յունական քաղաքացոյցի պարոյնե-
րում կրթութիւն ստանալու: Երբ Մեսրոպ
հոռոմից հայերէն գրելը յունական այբու-
բենի սրինակով և հիմք դրած հայ գրակա-

նութեան, թէև սկզբում Ս. Գիրքը թարգ-
մանեց ասորերէնից, բայց շուտով Պոլսից
ստացաւ յունարէն բնագրի մի ընտիր օրի-
նակ, երկրորդ անգամ Սահակի և իր աշա-
կերտների հետ թարգմանեց՝ Նոյնը յունա-
րէնի վրայից, որից յետոյ ասորերէն թարգ-
մանութիւնը ջնջուեց: Սրան յաջորդեցին
բազմաթիւ ուրիշ յունական գործեր, որոնք
թարգմանուեցին հայերէնի՝ սկսած Ե. դա-
րից մինչև ժ.Բ. դարը: Յիշենք հնագոյն-
ներից Ոսկերեքանը, Սեբերիանոսը, Մեսե-
րիոսի Գրոնիկոնը, Բարսեղ Կեսարացոյ
վեցօրեայք, Կիւրեղ Աղեքսանդրացի, Կիւ-
րեղ Երուսաղէմացի, Վարք հարանց, ևն.
ևն.: Այս շարքը այնքան երկար է և այն-
քան հարուստ է հայ գրականութիւնը՝ յու-
նական թարգմանութիւններով, որ Զարբ-
հանալիսանը նուիրել է նրանց համար 764
էջով մի ամբողջ հատոր (Մարտիրոսի հայ-
կան հին լեզուաբանական յօդուք, Գ. - ժ.Գ.
դար, Վենետիկ 1889), Կան գրուածքներ
որոնց յունարէն բնագրիւ ի սպառ կորած է
և գտնուում է միայն հայերէն թարգմանու-
թիւնը: այսպէս Փիլոնի Երապիցոյ մի քանի
ճառերը, Եւսեբիոսի Գրոնիկոնը, Յիմոթէոս
կուզ, Իսիլոս, Իրենէոս եւն.: Որքան
չնորապարտ է գիտութիւնը և յատկապէս
յոյն գրականութեան պատմութիւնը հայ
թարգմանիչների մատուցած այս գեղեցիկ
ծառայութեան համար — թարգմանու-
թեանց միջոցին տառադարձուած և ու-
սումնականների ու եկեղեցականների ձեռ-
քով հայերէնի մէջ մտցրած յունարէն փո-
խառութեանց ընդհանուր թիւը հասնում է
775, որ նախորդների ճշով ըստ տեսակի
կարող ենք գաստուրել հետեւեալ ձևով.

1. Բնութեան եւ նրա գործութեանց մա-
սին. — ա) Բնութիւն — այլեւ, արգիստ, բո-
քիմոս, էմբէ, էլիք, եպիկլիմոս, իրիս, բամ-
բաս, կիւռոմոս, Ելիլդ, պաղիակոմ, սե-
լաս, սկիպսոս, բաւղոս, փսոլոս:

բ) Մով — ամբոլոս, բալարոս, «լիւն»,
պեղագոս, ռալիս, էարիւրդ:

գ) Աստղիկ — անդրոմեդ, անսինոս, արե-
սորոս, կիւսոն, շաշիւս, իպպոս, կա-
նաբոս, հասիսիպե, կոմիս, կոռոմոս, հեռ-
միս, հեփսաստեոն, պղալիդա, սառոնոս,
փալիթոն:

դ) Գաւիթիկ — ապարֆիսա, ապիլիոս.
արգեստ, արֆալկան, Եւրակիլոն, Եւրո-

բ) Վարչական գործարք եւ դիւանական գործարքներ — անափողայ, անոն, դեսպո-
սիկոն, դիարիկ, դիմոս, դիմոսական, եւ-
սարի, իսոն, հիւպատի, հոռոգ, մեսաղփ, նո-
մոս, պոնոսիմոն, սինկիդոսոս:

բ) Հարկեր — կենսոն:

գ) Պատերազմ — սկառն, խոսուկե-
փաղ, ստրաօ, ստրաեկաս, ստրաեիգին, օափ-
ասօ, օափոնոս, փաղանգ:

դ) Ձեկներ — ապիս, բադիսօ, բուլ-
եայ, գոյեռ, կոնօակ, կորբան, մանկլաւ,
Գեյեռ, ոպլոն, սկեպոնոն, սոնո:

21. Սովորական կեանքի բառեր. —
Անդիլիպս, առգ, աբթաթ, առգիայ, բաբթա-
բի, բաբթաթ, եսեկնիլ, բիսկոս, լազ, լիթ,
մեթիլ, Դաթ, յաբլ, ովար, ովարիսեօ, պա-
ռավաթոս, ռաբդոն, սալոն, սիբայ, սպա-
օաղանգ, տիլ, Գո:

22 Վարչայ եւ նմաններ. — Իսթրալ-
լիդի:

Այս բառերի ստուար մասը յունարէնի
հասարակ տառադարձութիւն է — հայ թարգ-
մանիչները երբեմն չիմանալով յոյն բառի
համապատասխան հայերէն ձեւը կամ չգտնեա-
լով հայերէնի մէջ եւ կամ գրութեան զի-
տական ընդթ տալու համար՝ պարզապէս
հայերէն տառերով պահել են յոյն բառը:
Նոյն երևոյթը նկատուի եւք նաև այսօր
էլ, երբ մի թարգմանիչ ռուսերէնից կամ
եւրոպական մի լեզուից թարգմանութիւն-
ներ անելու ժամանակ, երբեմն ստիպուած
է լինուած զանազան բառեր ուղղակի տառաւ
գործել, առանց մտահոգուելու այն մասին
«թէ հայ ժողովուրդը ոչինչ չի հասկանա-
լու գրանցելի: Ապահով կերպով կարող ենք
ասել որ խորթալիդի, իկոսահորոն, իլա-
նոսոս, եւրաիլիլոն եւ նման բազմաթիւ
բառեր երբեք հայ լեզուի սեպականութե-
թիւն չեն կազմած: Այս բանը կարելի է
ապացուցել մի քանի փաստերով: Այդ բա-
ռերի մեծագոյն մասը մեր մայրենագրու-
թեան մէջ չափազանց քիչ գործածութիւն
ունի. կան շատ-աւ շատ բառեր որ միայն
մի վկայութեամբ ծանօթ են մեզ:

ՊՐՈՑ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

(Երբեմնեի)

ԳՐԱԴՈՍԵԱՆ

ՀԱՄԱՊԱՅՆՈՐ ԱՐՆԻՄՏԱՆԱԶ ԳՐԱ-
ԿԱՆՈՒԹԵԱՆ, Առաքին Հատը, Զարթոնքի Սե-
րունի: Ա-Բ Գիրք: Յ. Օշական: Տպարան Սրբոյ
Յակոբեանց Երեսօթեմ, 1945: Էջ՝ 365:

Ու վերջապէս ունինք Համապատասխան
առաջին հատորը:

Կ'ըսեմ այսպէս, աչքիս առջև ունենա-
լով հեղինակին երեսուն տարինեքը՝ որոնց
ընթացքին անկա մեր հին եւ նոր զոյգ
գրականութեանց աշխատանքները մասին
չափազանցուած, երբեմն անարգար գատ-
ուած, յաճախ խոր թափանցումով գործա-
գորուած մասնակի աշխատանքներ յանձնե-
ր է մտնելին: Ժամանակին հետ տկարանա-
լու փոխարէն՝ աճող, ծանծաղելու տեղ խոս-
րացող այս աշխատանքը՝ ուրախ ենք յայտ-
նել կարենալու, որ գտած է իր վերջնական
կերպարանքը Համապատասխան: Արեւմտահայ
Գրականութեան անունին տակ:

Օշականը առհասարակ նկատուած է
հարթող աւ կործանարար քննադատ մը մեր
մէջ, սակայն արդար ըլլալու համար պէտք
է ըսել թէ այդ վերագրումը շատ մակե-
րեսային է Գործադրուած շատ յաճախ ա-
նոնց կողմէ միայն, որոնք աւելցին մեր
գրականութեան բարձրագոյն աթոռներուն
վրայ եւս տեղ-ունենալու Ո՛ր ոք Օշականին
չափ մեր արժէքներուն, մեր փառքերուն
եւ մեր գեղեցկութիւններուն նկատմամբ եւ-
րած է այնքան խանդավառ եւ շեփոթած աւ-
նոնց արժէքը, իբրեւ բազմապատասխան գաս-
տիարակ, գրագէտ եւ քննադատ, բարձր Օ-
շականը: Վկայ Դուրեանին, Մեծարենցի,
Վարուժանի, Թէքէեանի, Երեսօթանի, Պա-
րոնեանի, Տիկ. Յայեանի եւ Թլկատիցիի
նկատմամբ ունեցած իր անխառն հիացում-
ները եւ Համապատասխանի մէջ անոնց նուիր-
ուած լայն տեղը, որոնք հեռու կործանման
ստուերներ յորինելէ, չինիլ խանդավառութե-
թիւններ եւ փառարանութիւններ են: Գալով
իր կշիռին, աստիկա ներկայացուած գրական
գործերու կենդանի մասի քանակով է պայ-
մանաւոր, երբ կայ այդ կենդանի փրան-
քը՝ աստիկա բաւ է գինք մեղմելու եւ նոյն
խիկ խանդաղատազին զգացումներու առաջ-
նորդելու: Այսպէս Մրուանծեանցի մը: